

ՔԱՄԱՆԱԿԱՆ Ս.

ԳԱԼՕ ԱՓՕ

*Մինչեւ վաղ—գերեզման վարդ
պետք է թողանք սիրի:*

Էջ 7.

Տ Փ Խ Ի Ս

Տպ. Մ. Շարաձէի. || Тип. М. Шарадзе.
1895

ԱՆՔԵՐ
359

2004

Սերաֆ
359

ՀԵՄԵԼԵՆՑ Ս.

ԳԵԼՕ ԵՓՕ

Մինչև մահ—գերեզման մարդ
պետք է թողանք սիրի:

Էջ 7.

Տ Փ Խ Ի Ս

Տպ. Մ. Շարաձեի || Тип. М. Шарадзе.

1895

38243 ւ. 4

Дозволено цензурою, Тифлисъ, 8 Апрель,
1895 г.

(3777
41)

359-2004

[21455-60/

18358

Ա.

Ավ որ սահմանադրւից մօտիկ է ծնուած
կամ ապրած, նա լաւ կիմանայ, թէ ինչ է
նշանակում «եկան, հա եկան» — «տարան հա
տարան» խօսքերը: Անչափ արհաւիրք ու սրտ-
դողութիւն են պատճառում այդ խօսքերը
ամենին, մանաւանդ ընտանիքաւոր մարդ-
կանց:

1853 թ. Բէհրուզովի կռուի ժամանակն
էր և ահ ու դողը ամենայն կողմ պատելէր:

Ախալքալակ քաղաքը, որ սահմանադրւ-
ից 20—22 վ. էր հեռու, թափուրացել էր
ժողովրդից: Փախչող փախչողի էր: Զարհուրած
գիւղացիները կտրկան եղած ոչխարների պէս
ցրւում էին այս ու այն կողմը, որ գլուխ-
ներն ազատելու համար մի ճար ու հնար
գտնեն:

Զորերն ու գետափերը ադամորդիներով
դժվոթում էին՝ մանաւանդ Բաբաթի *) պատերի

*) Հին Ախալքալակի աւերակ:

շուրջը: Աղքատ, հարուստ՝ տուն, տեղ թողած, ամալի այր ու քարափ իրանց օթևան էին շինել և մէջը կուչուր արել սքլած հաւերի պէս:

Թուրքերը շարունակում էին այստեղ-այնտեղ վրայ տալը, յարձակումներ անելը, որովհետև սահմանագլխի մօտ ռուսական ոչ մի հատ զինուոր չկար:

Հիմիկուայ Ախալքալակ քաղաքը այն ժամանակ երկու հարիւր տուն հազիւ ունէր. նրանցից քսան տուն վար ու ցանով էին պարապում: Բնակիչները ընդհանուր սարսափին չկարողանալով դէմ կենալ, ընտանիքներով անցել էին Փարվանայ գետը ու տեղաւորուել սարափեշերում գտնուող գիւղերում, ինչպիսի են՝ Զանջուղագ, Կորխ, Արագուայ և այլն:

Թուրքերի յարձակումը աշնան մօտերքին էր, ուստի գիւղացիներից շատերը իրանց խուրձը, հաշանը չէին կարողացել կրել ու կասել. այլ ամեն բան կիսատ թողած փախել էին ամուր տեղեր: Իսկ որոնք կասել՝ վերջացրել էին, ցորեն ու այլ հացահատիկներ շտապով հորերն էին ածել, նշաններ դրել, որ գտնելը հեշտ լինի, և իրանք հեռացել էին իրանց տուն ու տեղից:

Այդ սարսափին միւս գիւղերի թուում են.

Թարկուել էր և Դադէշը, որ սահմանագլխից հինգ վերստ էր հեռու: Թուրքերը՝ այսինքն Օսմանցիք բարձրացել էին Դէօզ-դաղի գլուխը:

Այդ լեռը ռուսաց և թուրքաց տէրու-թեանց մէջ սահմանագիծն էր կազմում. նրա մի երեսը ռուսահպատակ հայերն էին, միւսը թուրքերը:

Խիստ տաք աշուն էր, ոչ ցուրտ. կար և ոչ ձիւն: Ականատես ծերունիք վկայում են, որ այդ տարին՝ այսինքն 1853 թուին Յուն-վարից միայն սկսեց ձիւն գալ:

Բ.

Պարսի կողմերից վաղուց եկել՝ Դադէշում բնակվում էր մի մարդ՝ Գալօ անունով: Սա քառասուն տարեկան էր դառել՝ միշտ ձիու վրայ ման գալիս. խոր ձորերը, բարձր սարերը նրա սիրած տեղերն էին. ազատակամ, անահ մարդկանց հետ շրջում էր գիշեր ցերեկ և կեանքը սրտի ուզածի պէս անցկացնում:

Աւագակութիւնն էր նրա սիրելի պարապմունքը, որով կարողացել էր գող թուրքերին զարգանդեցնել:

— Թուրքին պէտք է ծեծես, որ բարեկամանայ, ասում էր Գալօն:

Թուրքերը նրան Դալի—Գեալստ *) էին ասում և նրա անունը արտասանելիս դողում։ Ոչ ոք սիրտ չէր անում ծուռ մտքով նրա ապրանքին կամ տանը մօտենալ։

Յիսուսն տարեկան ժամանակ միայն սար ու ձոր չափչփելուց ձեռք վերցրեց։ Դրա պատճառն էր մի թեղու, սիրուն որբևայրի հարս, որին վաղուց աչքադրել էր. պսակուեց հետը և տուն նստեց։

Այդ կնկանից ծնուեց մի հատիկ որդի. մեծանալով դուրս եկաւ բոլորովին հօր հակապատկերը, — այսինքն մի թեթեւ ու թուփուկ որբմին, այն ինչ Գալսոն քչախօս մարդ էր, ինչպէս լինում են իգիթները, քաջերը։

Շատ անգամ բարկանալով յանդիմանում էր որդուն։

— Ախր, Արզուման, քեզ պէսը պէտք է ըլի՞ իմ որդիին։ Լաւ պտուղ ըլէիր, մի հատ չէիր ծնուիլ։

Որդու հետ կռուելով սիրտը չէր հովանում. նրան թողում, բռնում էր կնկայ ետից. «Սէջքդ կոտրի, այ կնիկ, ինչո՞ւ անշնորք տղայ ես լոյս աշխարհ բերել»։ Խեղճ կինը չէր իմանում նրա բարկութիւնից ո՞նց ազատուի։

*) Գիթ Գալուստ։

Գալսոն ծերացել էր արդէն, բայց արիասրտութիւնը ձեռքից չէր թողում։ Երբեմն-երբեմն գլուխը թափ տալով՝ ծերութիւնից գանգատողներին ասում էր.

— Միթէ հայ մարդը կը ծերանայ, կը թամբալանայ* — Չէ, պատասխանում էր ինքն իրան, ձին որ ձի է, եթէ պառաւ այդրից **) է ցընդնել, հօր ցեղը չի կորցնում. երկար ճամբայ է գնում, չի յոգնում. բա՛, մե՛նք որ հազար հազար տարեկան ազգի որդի ենք. ամօթ չի, որ թամբալ ըլենք։

Աչքով աչք չունէր վախլան տղերանց տեսնելու։ Միշտ պախարակում էր նրանց և ասում.

— Ախր աղքատը սրտոտ պէտքէ ըլի, որ սովամահ չըլի։ Վախկոտ ըլա՛ւ, ունեցածը ձեռից կըխլեն։ Մինչև մահ — գերեզման մարդ պէտքէ թուանք **) սիրի, քանի որ ապրում է գազաններից վատթար թշնամիների մէջ։

Գաղէշ գիւղում Գալսին մեծ ու փոքր ասիօ էին կանչում։

Ասիօն ամեն Աստծու շաբաթ օր իւր գէնքերը կախած տեղից վէր էր բերում և

*) Որձ ձի

**) Հրացան

մեծ սիրով սրբում, մանաւանդ հրացանը, որ ընտիր շէշխանա էր, փողի մէջը խաղիւզուտ: Հէնց միայն եօթը թիւ երկէնք ունէր: Իրան պէս իւր հրացանն էլ գովական էր ամբողջ Ղարսի ու Ախալքալակի գաւառներում, երբէք նշանը չէր խլաթում:

Շատ մարդ էր սպանել Գալօն դաշտերում, ձորերում, շատերի դէմ կռիւս էր արել, որոնց մասին երբեմն-երբեմն սիրով պատմում էր, բայց գիւղամէջում արիւնհեղութիւն ամենևին չէր արել:

Նրա անունը լսող ու ճանաչող հասակաւոր թուրքերն աւելի էին պատւում, յարգում, քան թէ Դադէշի երիտասարդները, որոնք քամի կուլ տուող և մեծախօս արարածներ էին: Նրանց չէր սիրում ամօն:

— Վայր գայ, ասում էր, այն գեղի ու ազգի գլխին, որ ձեզպէս պարապ հացակեր տղէք ունի:

Երիտասարդներն էլ ամօնի յանդիմանութիւններից նեղանալով նրան ծուռ աչքով էին նայում և պարծենալով պատասխանում

— Ի՞նչ ես ամեն օր խայտառակում մեզ՝ թէ խանչալ կապեցէք, թուանք բանացնել սովորեցէք: Երբ վտանգը կը գայ, քնած չենք մնալ. այն ժամանակ մենք գիտենք, թէ Ի՞նչ

շնորք ու իգիթութիւն ցոյց կը տանք, հիմի Խնչ կայ որ....

Գ.

1853 թուին վերջապէս վտանգն ու սարսափը եկել էր Դադէշի մէջն էլ: Ափօն 79 տարեկան ծերունի նստած էր հանգիստ իւր օջախի ափին. ոչ ահ էր քաշում. ոչ երկիւղ: Վսիկ Արզուման տղան էր, որ շուտ-շուտ տուն պըծնելով՝ հայհարայ մօրն ստիպում էր, որ սարք ու սուրք անեն, ուրիշների թուով իրանք էլ փախչեն գիւղից, ձորերում, այրերում պահուեն:

Ծերունին ամեն անգամ գայրանում էր որդու վրայ և չիբուխը նոր ի նորոյ չաղացնում, ծխում հանդարտ թինկը տուած: Միայն երբեմն-երբեմն աչքը ձգում էր պատից կախած հրացանին ու յետոյ լռիկ ու կամաց ձեռքը տանում դէպի մէջքը գնդակների շարքերը, իւր շինած փամփուշտները շոշափում:

Դադէշ գիւղը համարեա դատարկուել էր: Գործ, պարապմունք ամենը թողած գըլխներն ազատելու հոգսովն էին: Լեղապատառ եղած կանանց ու աղջիկներին տղամարդիկ այս ու այն ապահով ծերայերն էին տարել և տը-

ներն անտէր, անտիրական թողել:

Թուրքերի «տար Հա տարն» էր. ճանկներն ընկածը փախցնում էին, կարծես այդ օրերին արևը դրանց համար էր ծագում, դրանց փառաւորութեան ու վայելչութեան համար մէր մտնում:

Գիտէին թէ իւղալի պատառները-հարուստ մարդիկը ո՞վքեր են գիւղում, մտնում էին նրանց տները և իրանց սրտի ուզած բաները, ուտելիքները ջոկջոկում, շալակում, տանում: Առաջները կտրող, արգելող չէր:

Տեղ-տեղ տներում պառաւ կնանիքն էին տնպահ մնացել: Բացի ափօյի տնից, գիւղում մի ուրիշ տուն էլ կար, որ իրան տեղը անշարժ, հանգիստ կացել էր. տարածուած սարսափը նրա անդամների վրայ մազաչափ էլ չէր ազդել: Վարդեանանց տունն էր այդ: Քաջասիրտ Մնօն այդ տան փեսան էր. իսկ աննման և սիրուն Շողերը նրա նշանածը:

Բայց ո՞վ էր Մնօն:

Մնօն միակ երիտասարդն էր Դադէշում. որ իւր սրտոտութեամբ սիրելի էր ափօյին, կարծես նրա աշակերտ: Մնօյին դիպչել նշանակում էր կաթակի կտորի դիպչել. ամենքն էլ դողում էին նրանից, գիտէին որ

նա առանց շանթելու իրան դիպչողին բաց չի թողիլ:

Թուրքերը վախենալուց նրան քաղցր սալաւ՝ (բարև) էին տալիս, իսկ Դադէշի պարծենկոտ, տանը հաւ սպանող տղէքը չէին կարողանում նրա փառքը տանել. աչքները ծակում էր: Պատուելու փոխարէն նախանձում էին և «Աստուած, Աստուած» կանչում, որ փորձանքի հանդիպած տեսնեն նրան: Այդ լափ լիզող ջահէլները թուրքերի հետ սէր կապելով՝ սկսում էին թուրքերին յորդորել, նրանց առաջնորդել դէպի Դադէշ և յափըշտակելու որսերի տեղը ցոյց տալ: Նրանց մէջն էր և ափօյի տղէն, Արզումանը: Կողոպուտից մասն ունէին դրանք էլ: Թալանը թալան էր, խառնախաշ ժամանակ, ո՞վ կասկած կը տանէր թէ թուրքերի հետ հայեր էլ կան:

Դ.

Մնօն իւր մօրը վերցրած անօր տունն էր քաշուել և հրացանը ձեռին դուրս ու ներս անում. Թշնամի մարդիկ աշխատում էին մի կերպ նրան տանից հեռացնել, որ կարելի լինի նշանածին՝ Շողերին փախցնել:

Դրա համար Մնօյի անօր ապրանքը

դաշտից քշել տուին: Այդ լուրն առնելուն պէս Մնօն տունը պահ տուեց իւր անօր տը-
ղերանց, ինքը ձիու քամակը թռաւ ու գնաց
ապրանքի ետեւից:

Հէնց այդ օրուայ իրիկնադէմին մի
խումբ թուրք ձիաւորներ յարձակուեցին Մը-
նօյի անօր տան վրայ: Հարեաններէց, որոնք
մնացել էին գիւղում, մի քանիսը դուրս ե-
կան, նայեցին, տեսան, որ թուրքեր են, վա-
խից իսկոյն փախան, տները մտան, ցւեքերի
տակ պահուեցին:

Թուրքերը տեսնելով որ ոչ մի կողմից
ընդդիմութեան նշան չկայ, վախակալած գիւ-
ղացիք բաւականանում են միայն հեռուից
ծկրակելով, աւելի սիրտ առան ու մտան տան
բակը: Մնօյի անօր տղէքը հէնց որ սկսեցին
ընդդիմանալ, թուրքերը հրացանների կո-
թերով խփեցին նրանց գլխներին, շլընքա-
կոթներին:

Այս միջոցին էր, որ մի փայտ իրար ետ-
նից մի քանի անգամ իջաւ թուրքերի գլխին:
Յետ նայեցին թուրքերը, տեսան դրան շէմ-
քում կանգնած մի աղջիկ, սիրուն, աննման.
իրանց վրայ այնպէս է ծվում, այնպէս է ծը-
ղրտում՝ ոնց որ տղամարդ: Թուրքերի ջանին
կասես կրակ մաղուեց: Դուռը կրնկի վրայ

բաց էր, թուրքերը նշմարեցին, որ ներսը մի
քանի կնանիք էլ կան, պատի ու սիւների մօտ
սարսափից կուչ եկած, կանգնած:

Թուրք գլխաւորը հայիլ—մայիլ եղած՝
դարձաւ մարմարի պէս սփարթնած Շողերին
և առաց.

— Ա՛յ գէօզալ, մենք քեզ համար ենք
եկել. մեր որսն ես դու այսօր և քո ոտով
դուրս ես եկել տանից:

— Ա՛լի, դիմեց գլխաւորը թուրքերից
մինին, հասիւր, փէտը աղջկայ ձեռից խլիր:

Եղբայրները քրոջ արիւթիւնը տեսնե-
լով իրանք էլ սրտապնդուեցին՝ ձեռքով, թէ
փայտով մտադրուեցին ընդդիմանալ, բայց
թուրքերը, որ ոտքից գլուխ գինավառ էին,
թույլ չտուին եղբայրներին փայտի հասնելու.

— Թուսնքի բերան կըտանք, եթէ տեղնե-
րիցդ շարժուել էք: — Ա՛յ գէօզալ, դիմեցին
աղջկանը, որ կատաղած վագրի նման ղնջուելով
յարձակուում էր իրան մօտեցող իւրաքանչիւր
թուրքի վրայ, շատ մի փրփրտալ, քո խփելը
մեզ համար վարդի փշի պէս քաղցր է, խնդրում
ենք, լսիր, շատ դէս ու դէն մի ընկնիլ: Օրը
մթնում է, առանց ուշացնելու արի քու կամ-
քով մէկիս գաւաքին նստիր, գնանք:

Այս ասելով երկու թուրք վրայ թռան

բռնելու Շողերին, որ մէջքը դրսի սնին դէմ էր տուել և կանգնել, բայց նրա փայտի հարուածին թուրքի մինը ճակատը բռնած յետ մղուեց և մէջքի վրայ փռուեց, իսկ միւսը աղջկայ թևը ճանկելով առաջ քաշեց:

— Բաւական է, զանջղ *), մարդ չէս սպանելու հօրու հայի փանդ չես, արի գնանք քու արժան մարդու մօտ:

Հէնց որ թուրքի ուժեղ կռները պատեցին Շողերին, էլ չնայեց ոչ եղբայրներին և ոչ մօրն ու հարսներին, որոնք լեղաճաք եղած տան ներսը լալիս էին ու շորերը, երեսները ծուտաւում: Աչքը մի վայրկեան գցեց կտրների, բաշերի վրայ կանգնած երիտասարդներին, որոնք քարի նման մնացել էին անշարժ: Միտ բերելով իւր նշանաժը սրտից խոր ան քաշեց.

— Մնօ ջան, ուր ես, Շողերիդ տարան, ան, կոտորուին մեր գեղի վախկոտ ջահէլները: Յսլսս դու ես, անջիգեար, հասիր:

Այս աղէխարշ ձայնի վրայ պառաւ կնանիք իրաբով անցան. ահ—մահ մոռացած կտրէ կտուր թռան:

— Ի՞նչ էք փէտի պէս կանգնել, տղամար-

*) Բաժ

դիկ չէք, ամօթ ձեր փափախներին, նախատեցին թամաշաւոր մարդկերանց:

Այս կծու խօսքերից մի քանիսը կարմրելով սիրտ արին, շարժուեցին տեղներից, մօտկացան թուրքերին. լեզուակոխ անելով չրթողին, որ աղջկանը տանեն:

Ձէն ու ձուհը ամբողջ գիւղը բռնել էր:

Թուրքերից մինը հրացանը երեսը կալաւ և հայերին վրապրծնելով գոռաց.

— Ով հուջաթ *) է անում, թող թուանքիս առաջին կանգնի:

Հրացանի բերանը որ տեսան ժողովուած գիւղացիք՝ ահից հաւերի պէս քիշ-քիշ եղան:

Թուրքերից երկու հոգի Շողերին խտտեցին և դրին մի ձիաւորի գաւաքի: Իսկ միւսները համարձակ ու անվախ գիւղի մէջտեղով գնացին:

Շողերըն իրան տանողների հետ կովում, և բարձր ձայնով ծվում էր, գլխին թաշկինակ չէր մնացել. երկար ծամբըր շաղ անցած ծածանւում էին ուժեղ ուսերի այս ու այն կողմը:

Անգուլթ թուրքերը առիւծասիրտ աղջկան ամուր սխմել և թոկով կապկպել էին ձիաւո-

*) Հակառակութիւն

րի քամակից, որ ձիու գաւաքից վէր չընկնի,
ու փախչի:

Ե.

Այս հարալ-հրոցի ձայնը վաղուց հասել
էր գիւղի ծայրը: Այդտեղ էր գտնվում Ափօյի
տունը: Նա քանի ուզում էր գեղամէջ դուրս
գալ և իմանալ թէ թնչ աղմուկ է, կինն ու
տղէն խորհուրդ էին տալիս, որ տեղից չշար-
ժուի:

Կինը պատճառ էր բերում, — այ մարդ, կը-
գնաս թուրքերի հետ կռիւ կըտաս. ծեր մարդ
ես, կըխփեն, անպատիւ կանեն քեզ:

Իսկ տղէն չէր կամենում հօր դուրս
գալը, որպէսզի Շողերի փախցնելը ոչ մի
արգելքի չհանդիպի: Նրա մէջ իւր մատն
էլ խառն էր:

Մինչև վերջը Ափօն չհամբերեց, տեսաւ
որ զուբուռը շարունակուամէ, վեր թռաւ օջա-
ղի մօտից, չիբուխը գօգիկը խրեց, հրացանը
շտապով պատից վէր բերեց, աղղօթին նորեց
ու դուրս եկաւ առանց կնկան ու որդուն ուշ
դարձնելու:

Տեսաւ ահա մի քանի կանայք գէպ իրան
են վազում: Սրանց մէջն էր Շողերի մայրը:

— Ափօ ջան, ալիքիդ դուրբան, լացա-
խառն գոչեց ջրատար կինը, Շողերիս տարան,
Մնօն տանը չէ, յոյսս դու ես մնացել, օգնիր,
ճար արա:

— Ո՛վքեր տարան, երբ տարան, շփո-
թուելուց կակազելով հարցրեց ծերունին:

— Թո՛ւրքերը, թուրքերը, հեծկտալով
պատասխանեց Շողերի մայրը, հէնց հիմի տա-
նում են: Հորէն-հորէն թուրքի գաւաքին կա-
պած Շողերիս տանում են:

Ափօյի սիրտը յուզուեց. ախ քաշելով շըր-
թունքները սղմեց, նայեց աջ ու ձախ, տե-
սաւ բաւական հեռու մի քանի թուրքեր
կանգնած: Կարծելով որ դրանք տանողների ըն-
կերներն են, հրացանը երեսը կալաւ ու ճուաց:

— Է՛հ հէյ նամարդ *) շներ, էս օրէն էիք
ճամբայ պահում, որ ես ծերանամ, դուք գաք
գեղից աղջիկ փախցնէք: Չէ, Ափօն դեռ էնքան
չի մեռել, նրա արիւնը կռնեցում հալա ողջ է:

Մինչև հրացանի ոտը քաշելը՝ թուրքերն
առաջից անյայտացան, որ ափօյի զարհուրիչ
ծղրտոցի հետ գիւլա խորով չլինին:

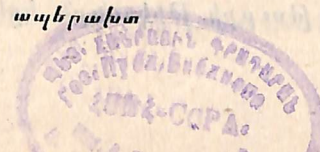
Ափօն ինքն իրան դառնալով գոչեց.
— Էհէյ ջահելութիւն, գութ ու ողորմ ունե-
ցիր, շնորքներիս մի կտորը տուր ինձ էս մի-

*) Տմարդ, ապերախտ

359-2004

879

(3777/41)

ջոցին: Եւ Տէր Աստուած, նամարդի մոհտաջ չանես էս ծեր ժամանակս:

Այս ասաց ու կնանոնց հետ շտապ քայլերով մօտիկ թմբի գլուխը բարձրացաւ:

— Ո՞րն է ձիաւորը, աչքս լաւ չի կտրում:

— Հորէն, ափօ ջան, երևում է. ասաց մի կնիկ լացակունած:

Շողերի մայրը ետևից վրայ բերեց.

— Ա՛խ, ո՛ր էր թէ էս սհաթիս Աստուած ինձ քողացնէր, աչքիս լոյսը քեզ տար, ափօ ջան, որ իմ Շողերի տանողին տեսնէիր ու ջիգեարը խորովէիր:

— Քիչ սիրտդ հանդարտ պահիր և ինձ ականջ կալ, խօսեց ափօն: Մի ձիաւոր եմ տեսնում, որ ծանր գնում է և քամակից մի բան օդում փռփռում է, նա է»:

— Հէնց նա է, ափօ ջան. ձիաւորը անիւրաւ թուրքն է, փռփռողն էլ Շողերի ծամերն ու մագերն են: Լացի ձէնը դեռ լսում է, ջան, բալա ջան, կրկնեց խեղճ մայրը և կողքի վրայ ընկաւ:

— Տեսայ, հասկացայ: Դէ, դուք միամիտ կացէք, սիրտ տուեց ափօն, միայն ձեզանից մինը թող շուտով հասնի, մէկի բերանով իմաց տայ, որ Շողերը թուրքի քամակից թեքուի, թուրքի թիկունքն երևայ:

Առանց վարկեան կորցնելու մի պառաւ միւսին ասաց, նա էլ մէկէլին, երրորդին, չորրորդն էլ իւր կտրի ծայրից ճուաց.

— Ջան Շողեր, հէյ, ափօն ձիաւորին նշնում է, աջ կշտի վրայ կ'աց. արևիդ ղուրբան, աջ կշտի...

Մինչև այդ ժամանակ Շողերն այնքան ձգձգել էր, որ կապած թուրը թուլացել էր: Թուրքն ուշադրութիւն չէր դարձնում, յուսալով որ ընկերները ետնից գալիս են, եթէ ընկնի էլ, նրանք կը բռնեն աղջկան:

Շողերը խուլ հեկեկաց ու դէպի աջ թեքուելով կախ ընկած մնաց: Թուրքը կարծեց որ աղջիկը սրտնեղութիւնից նուաղել է. ձին ոտն արեց, որ ընկերները գան, հասնեն:

Այդ միջոցին ափօյի հրացանը տրաքեց: Հրացանի տրաքելն ու թուրքի աման գողալը մէկ եղաւ: Թէ թուրքը և թէ Շողերը իրար հետ ձիուց ընկան: Պառաւները կարծեցին թէ ծերունու գնդակը սխալմամբ Շողերին է դիպել, սարսափած դռչեցին:

— Ափօ, վայ ափօ, Շողերին սպանեցիր թուրքի տեղը, մուրաղաչոր եղաւ խեղճ աղջիկը: Նաչար Մնօ, խաւարեց նրա աստղը: Վաշ-վաշ Շողեր, ախ ու վախ Մնօ...

— Թէ նշանն իմն է, պատասխանեց ա-

փօն սառնեցես, Շողերը կենդան է, զուր մի լաք, փորձուած ձեռը նշան չի խլաթիլ: Մազ ըլի, կը ջոկի, ինչ թէ թուրքի թիկունքը: Վազէք, գնանք:

Իսկոյն կնանիքը մի մի փայտ առած ափօյի հետ շտապեցին Շողերի ընկած տեղը: Դադէշի տներում ու կտրներին ինչ շունչորկար, սիրտ առած խուռն կերպով վազեցին: Ամենից բարձր լսում էր ափօյի ծղրտոցը և հրամանը:

— Տուէքէդ շներին, քարէ՛րով, քարէ՛րով: Ա՛խ ջահէլներ, ձեր տղամարդութիւնը նզոված, նախատում էր ծերը հետզհետէ երկնցող տղերանց, ձեր անունը հայ պէտք է ըլի: Դ՛ո՛ւք պէտք է գեղ պահէք, պառաւների չափ կտրիչ չունիք, գոնէ նրանցից ամաչեցէք, որ մի մի ձողի են վերկալել: Ինչո՛ւ ձեռներիդ թուանք չունիք: Ի՞նչ էք ձեռներդ ծոցներումդ դրել: Խելքը գլխին մարդը անփէտ շրների մէջ ման կը գայ: Ի՛նչ ծերունուս վրայ ծիծաղում էիք, թէ ինչո՛ւ եմ թուանքըս սրբում կամ թամբաքուրի հետ խառը ջիւումս գնդակ պահում:

Ափօյի այս խօսքերից տղէքը սրտովացած յարձակուեցին թուրքերի վրայ, որին ձիաթափ արին, որին ծեծեցին, որի գէնք-մէնքը խլեցին: Մինչև ուրիշների օգնութիւն հասնելը

Շողերը ինքն էր իրան թուրքի գաւաքից ագատել ձիուց ընկնելուց յետոյ: Տեսնելով, որ գնդակը դիպել է, բայց թուրքը դեռ շունչ է քաշում, իսկոյն նրա դաշոյնը հանել էր ու պնչին խփելով սատկացրել: Ափօն երբ հասաւ ու Շողերի ձեռին դաշոյնը արիւնթաթախ տեսաւ:

— Ա՛պրես, Շողեր ջան, ասեց ու մօտքաշելով ճերմակ ճակատից համբուրեց: Երանի կը լինէր ինձ, որ իմ աղջիկը լինէիր: Ա՛պրիքեզ բերող արգանդը. թող քեզանից գոնէ քաջութիւն սովորեն մեր վախկոտ ջահէլները: Ապրես Մնօյի համար, նա է միայն քեզ արժան: Էնքան չմեռնեմ ձեր պսակն էլ տեսնեմ:

2.

Սրտնից յետոյ երեք չորս ամիս միայն քաշեց ժողովրդի ցաք ու ցրիւ մնալը:

1854 թ. Յունվարին ոռուսաց զօրքերը հասան սահմանագլուխը: Ամեն մարդ իւր տունը դարձաւ, բայց թողած ապրանքներից շատ քչին տիրացաւ: Պահուստներից՝ որը տարել էին, որի էլ նշանը ոտնատակել, կորցրել խառնակ ժամանակ: Շատ բաներ մնացին գետնի տակ թաղուած «վայ տէր» կանչելիս:

Ոչ մինը տարածի, փախցրածի հոգսումը չէր, ոչ ով էլ չէր մտածում իւր ապրանքի

ետեւից գնալ. բայց Մնօն ի՞նչ կը թողէր իրանից մի մազ կորչի. քշած տաւարը՝ գնաց թուրքերի ճանկից խլեց, վերադարձրեց:

Դեռ Դադէշ չմտած Մնօն Շողերի գլխին եկած դէպքը լսեց. մի բարեկամ մարդուց. իմացաւ թէ ո՞վ է ազատել Շողերին: Դիւղ հասնելուն պէս վազեց Ափօյի գիրկն ընկաւ, տասն անգամից աւելի այն ձեռները համբուրեց, որ իւր նշանածին ազատող հրացանը բռնել էին:

— Մնօ ջան, խօսեց Ափօն, մեծունանց խօսք է, թէ սոխի դէմսխտոր պէտք է ծեծել: Էս օրից հաւաքուեցէք ջահէններդ միատեղ և վրայ տուէք թուրք օբաներին: Իմ խորհուրդն էս է, թուրքերի աչքը պէտքէ տուրով, թափով վախեցնել:

— Աչքիս վրայ, ափօ ջան, խօսք տուեց Մնօն ու կազմեց դադէշցիներից մի լաւ խումբ: Այդ խումբը այս ու այն թուրք օբաների վրայ յարձակումներ անելով՝ մեծ ծառայութիւններ արեց ռուս զօրքին:

«Բեհհուդդի կոնի» կոչուած պատերազմը թուրքերի դէմ վերջացաւ 1856 թուին. քսջ Մնօն այդ ժամանակ ամուսնացած էր: Շուտ պսակուելու առիթը այնքան Շողերին փախցնելու ահը չէր, որքան ափօյին ուրախութիւն

պատճառելը: — Ափօ ջան, ասել էր Մնօն երկու տարուց առաջ, ես պստրաւստ եմ քու ասած խումբը հաւաքել, թուրքերի վրայ յարձակումներ գործել, մէկի տեղ քսանը սպանել, միայն թէ դու էլ իմ խնդիրը պէտքէ լսես:

— Ի՞նչ է խնդիրդ, որդի Մնօ, հարցրել էր ծերունին:

— Իմ խնդիրն էն է, ափօ, որ դու ծեր տեղովդ իմ խաչեղբայրը դառնաս: Գիտես որ էն գլխից ես հէր չեմ ունեցել, հօր տեղ քեզ եմ սիրել ու պաշտել:

— Ափօյի աջ աչքի վրայ քո խնդիրը, Մնօ ջան, պատասխանել էր ծերունին ու սիրով կատարել նրա առաջարկը: 80 տարեկան Գալօ-Ափօն ճերմակ ալիքներով զարդարուած եղել էր Մնօյի ու Շողերի խաչեղբայրը:

Թէպէտ դադէշցի Տէր Մարտիրոսի սըրտովը չէր ժամում հին աւագակին խաչեղբայր տեսնելը, բայց արգելք դնելու պատճառ չունէր: Այն գլխից ափօն Տէր Մարտիրոսին ատում էր. գիւղի տղերանց վախկոտութիւնը վերագրելով նրա սլընգի խրատներին:

Տէրտէրի օրհնանքից յետոյ ժամումը ինչ որ բարեկամներ կային, բարեմաղթութիւններ էին արել: Ափօն ամենից վերջը նորապսակներին մօտեցել էր և ասել.

— Զահէլ նորապսակներ, էդ է հօ դուք ձեր մսւրագներին հասնում էք. խնդրում եմ մեղաւոր բերանովս Աստծուց, որ ձեր լոյսը մեր գեղի վրայ կաթի, ձեզանից ծնած որդիները՝ աղջիկ թէ տղայ՝ ձեզ պէս սրտոտ, ձեզ պէս քաջ ըլեն:

— Մէկ էլ քեզ պէս, Դալի Դալօ, քեզ պէս. վրայ էր բերել Տէր Մարտիրոսը արհամարհանքով:

— Հա, տէրտէր, ինչպէս և ոչ թէ քեզ պէս ու իմ անշնորհք որդու պէս, պատասխանել էր ծերունին ծաղրական ձևով:

Ներկայ եղողները այս պատասխանի վրայ կուշտ քմծիծաղ էին տուել: Տէր Մարտիրոսին շատ տեղ էր եկել այս ծաղրը. կատաղի բարկութիւն էր փայլել նրա դէմքի վրայ, կարծես նոյնը մխացել էր և սրտի ներսը:

— Ի՞նչպէս է համարձակուում հին աւագակն անպատուել ինչ ժողովրդի սուաջ, ես նրան ցոյց կըտամ, մտմտացել էր նա տուն դառնալիս և այդ ոխը սրտում անմոռ պահել

է,

Պատերազմի սարսափն անցել էր և ամեն կողմ խաղաղուել: Դադէշ գիւղի միւս ծերերի կարգում Ափօն էլ գնում էր ժամ,

ճաշակուելու համար իւր մեղքերը ապաշխարում: Տէրտէրը ամենին խոստովանում էր, ամենի մեղքերը ներում ու, հաղորդում, իսկ Ափօնին դառնալով ասում.

— Մեղքդ շատ է, քեզ դեռ հաղորդ չի հասնիլ:

— Մեղքս թնջ է, որ շատ է, հարցնում էր Դալօ ափօն:

— Մարդիկ շատ ես սպանել:

— Ա՛յ երէց, սպանածս մարդիկը անօրէններ էին, հօ հայ ու քրիստոնեայ չէին, ինչի՞ պէտք է մեղք ըլի:

— Ձէ, չի կարելի, նրանք էլ Աստծու ստեղծած են:

— Ախր, տէր հայր, ես որ նրանց չսպանէի, նրանք ինչ կըսպանէին. բա ես Աստծու ստեղծած չեմ:

— Դու աւագակ ես եղել, աւագակին ըստանելը մեղք չի:

— Նրանք որ աւագակ չէին, բա Աստծու գառներ էին. արի, մի անիլ, տէրտէր, ինչ մի չարչարիլ, մեղք արի ծեր հասակիս: Տեսնում ես, որ արածներս զղջալով աշխարհի առաջմէկ մէկ խոստովանում եմ, մի զրկիլ ինչ հաղորդից՝ այն Բրիստոսի արիւն ումարմինն ընդունելուց, որ ինչանից վատթար աւագակին

իւր սուրբ բերանով ներեց ու արքայութեան լաւ տեղը նրան նշանակեց: Ես անարժան հոգի եմ, արքայութիւն գնալու յոյս չունիմ, թող ճաշակուեմ, այդ մխիթարութիւնն էլ է ունենամ մեռնելուս ժամանակ: Մահը մերն է, մենք մահինն ենք, ութսունն անց կացած մարդ եմ, անի, հասակիս խղճա՛, դու իբրեւ միջնորդ հաղորդող՝ տուր, երկնային դասուարը գիտէ, ինչպէս որ անհուն մեղաւորիս կը դատի:

— Զէ, չի յինիլ, կտրական կերպով մերժում էր Տէր-Մարտիրոսը, քեզ պէս մարդասպանին հաղորդ չի հասնիլ, պէտք է շատ ապաշխարես:

Ը.

Ամենայն տարի մի պատճառ բերելով Տէր Մարտիրոսը ափօյին բանադրում էր իբրեւ մարդասպանի և հաղորդից զրկում: Խեղճ ծերունին անձայն համբերում էր: Տասը տարի անցաւ և հաղորդի կարօտ Գալօ-ափօյին տէրտէրը սրբութիւն չտուեց:

Քանի ափօյի հասակը կոտրւում էր, այնքան նրասարսափը շատանում էր. ծերունին վախենում էր անհաղորդ մեռնելուց: Զէր իմանում, ինչ անի: Լսել էր, որ Ախալքալա-

կում մի տէրտէր կայ՝ սրտոտ ու լաւ հրացան գցող: Մարդամիջով իմաց տուեց նրան—այն երէց, ինչ կըլի Դադէշ գաս: Այդ քահանան էլ, որ կտրուկ, ձի նստող մարդ էր, լսած էր ոմ լաւ հրացան բռնող մի ծեր կայ Դադէշում, որին ողջ գիւղովի ափօ են ասում:

Շնորհքով մարդիկ աշխարհի ծայրերից իրար տես են գնում, ուր մնաց Ախալքալա-կըն ու Դադէշը, որ իրարից 16 վերստ են հեռու: Զահէլ Տէր Ստեփանը մի պատճառ էր փնտռում, որ Դադէշ գնայ ափօյին տեսնելու: Պատճառն ինքն իրան լոյս ընկաւ, երբ Դալի-Դալօն մարդամիջով նրան հրաւիրեց:

1866 թ. աշունն էր, Տէր Ստեփանը վերկացաւ, գնաց Դադէշ, տեսաւ ծերունուն: «Ողջոյն» ասեց, ծերն էլ «Օրհնեա տէր» ասելով վրայ ընկաւ պարթևահասակ տէր Սիձեռը համբուրեց:

Ծերունի ու տէրտէր նստեցին, քաղցր խօսակցութիւն կցեցին: Ափօն զրոյցներ արեց անցած, գնացած բաների մասին: Տէր Ստեփանը լսածներին քիչ էր մնում, թէ չհաւատայ. պատմողը մի կծղած, զառամեալ ծերունի էր, առաջը նստած չիբուխը փստացնում էր և «փո՛ւ» անելով գուշիկ բերանից ծուխը քուլա-քուլա բաց թողնում:

— Ափօ, ափսոս, որ քու ջահէլ ժամանակ ծնուած չեմ եղել, կուզէի էդ քու պատմածներից մինն ու մինը աչքով տեսնել: Քու մասին հայրս էլ է պատմել, ուրիշներից էլ եմ լսել, բայց քաջութիւններիցդ շատերն ինձ անհաւատալի են թվում:

— Տէրտէրջան, աշխարհիս վրայ Աստուծո հետ հօ եղբայրանալու չենք. ի հարկէ ծնունդը կրծերանայ և ամեն շնորհք կըկորցնի էլ: Քաջագործութիւնները հէքիաթի պէս բաներ կըթուան նորահասներին: Ի՞նչ անենք, աշխարհ իրար գլխով տուող մարդկանցից ո՞վ է մնացել հողի վրայ, որ մենք մնանք:

— Ափօ, քու մասին լսել եմ, որ երեւելի ձի նստող ես եղել, զարմանալի հերոսութիւններ ես արել: Անցկացած բաներ են, բայց հաւատում եմ. որովհետև շատ ծերերից եմ լսել, միայն թուանք գցելդ, նշանի տալդ կուզէի հիմի աչքովս տեսնել: Ըղձրդ են ասում, որ նշանի լաւ ես խփում:

— Ա՛յ, տէրտէր, էդ խօսքովդ սրտիս լաւ տեղերն ես յեռ բերում, ափսոս որ ուշ ես վրայ հասել: Ի՞նչ անեմ հիմի, որ խօսքդ տափը չընկնի, իմ սրտի սիրած տէրտէրն ես ու հազարից մի անգամ մի բան ես խնդրում: Երանի թէ Աստուած ջահելութեանս թռած

օրերից մինը յե՛տ տար: Լսել եմ, որ դու էլ՝ հակառակ մեր տէրտէրի՝ լաւ ձի նստող ու թուանք բռնող ես: Ես ու դու իրար հետ մեյլան դուրս կը գայինք, ձի կը խաղացնէինք, թուանք կը գցէինք: Ասած է. — Բիր ջահալ-լըղդա, բեր ահալլըղդա, էս փուչ աշխարքից ի՞նչ ենք տանելու: Շիտակը որ ասեմ, սրտի կողմից էլի էն վաղի ջահէլն եմ, բայց էս անտէր մէջքս ծերութիւնից փետացել է:

— Ձէ, ափօ, թախանձեց Տէր Ստեփանը, Ախալքալակից ես էն մտքով եմ եկել, որ քո շնորհքներից մինը տեսնեմ: Արած զրոյցներդ ինձ վառել են, մի բան արա, մի շնորհք ցոյց տուր:

Ափօն ձայն չհանեց, խորշոմներով զարդարուած ճակատը շփեց, տեղից վեր կացաւ, գնաց տան պատից կախած հրացանը դուրս բերեց: Վրայի դեղին կապերը հրհրատում՝ պլպլում էին:

— Իմ հաւանած տէրտէրն ես, խօսքդ չեմ կոտրիլ, խօսեց ծերը: Դեռ տիրոջ մօտ յոյս ունեմ, որքեզպէս կարգաւորի կշտին ամօթով չթողնի:

Այս ասելով իսկոյն աղզօթին նորեց և հրացանը թափահարելով խօսեց.

— Տեսնում ես՝ Տէր Ստեփան, էն բարակ

ոստի վրայ կանգնող ծիտը, մտիկ, թէ ո՞նց պէտքէ ճիտը թռցնեմ: Հօ տեսնում ես, ի՞նչ քան հեռու է, եթէ ծտի գլուխը պոկուեց, իմացիր որ Գալօ-ափօյի տարածն է: Էն ժամանակ ես էլ մի խնդիր ունեմ, դու էլ իմ խօսքը չպէտքէ կոտրես:

Ասեց ու հրացանը՝ կուռը կալաւ 92 տարեկան հայր:

— Յօժար եմ կատարելու, ինչ խնդիր էլ ունենաս, եթէ խօսքդ գրստուի:

Մինչև Տէր Ստեփանը բերանի խօսքը կ'աւարտէր, հրացանը գրեմփաց և ծիտն անգլուխ կնդլուկի տալով ընկաւ ոստի վրայից: Տէր Ստեփանը երեխայի պէս ցնծալով վազեց, ծիտը վերցրեց ու կարմրատակած դարձաւ ծերունու մօտ:

— Ես, ըզորդ է, տէրտէր եմ, բայց համբուրելու արժանը քո՛ ձեռն է, ափօ, աջդ ինձ տուր, պէտքէ համբուրեմ:

— Չէ. ո՞նց կարելի է, տէրտէրը աշխարհականի ձեռը համբուրի:

Իայց որքան էլ ափօն ձեռքը դէս ու դէն փախցրեց, Տէր Ստեփանը բռնեց, մի քանի անգամ պաչպչեց ու զգացուած սրտով խօսեց:

— Ափօ, խնդիր չէ որ, հրաման կատարելու պատրաստ եմ, քեզ պէս աննման քաջին

գլուխս մատաղ է: Համարձակ ասա՛. մի քաշուիլ, ի՞նչ է հրամանդ:

— Տէրտէր ջան, ես հրամանի ոչինչ չունեմ, խնդիր է, բայց դժուար խնդիր:

— Ի՞նչ խնդիր է, որ էդքան դժուար ես համարում:

— Դժուարացնողը մեր տէրտէրն է, ես չեմ:

— Ի՞նչ բան է, ասա տեսնեմ:

— Ես 10 տարի է, անհաղորդ եմ, եթէ կարելի է, տէրտէր ջան, ինձ սրբութիւն տուր:

— Ի՞նչ դժուար բանէ սրբութիւն առնելը, որ էդքան ժամանակ թողել ես:

— Ես չեմ թողել, տէրհայր, ինձ անարժան համարելով սրբութիւն չե՞ն տուել:

Եւ սկսեց ծերունին Տէր Մարտիրոսի արարմունքը մանրամաս պատմել և հեկեկալ:

Տէր Ստեփանը նայելով նրա աչքերից թափուող արտասուքներին, ընկաւ գիրկը և ասաց.

— Ափօ ջան, ես գրքերի խորը չեմ կարդացած. որ մեկնութիւններով քո արդարութիւնը վկայեմ, բայց ճշմարիտ խոստովանում եմ, որ դու քո անկեղծ զղջման արտասուքներովդ աւելի արդարացած ես Փրկչի դատաստանի առաջ, քան թէ ես ու Տէր Մարտիրոսը:

Տէր Ստեփանի Դադէշ գնացած օրը շաբաթ էր. գիշերը հիւր մնաց Դալօ ափօյի տանը. սաղմոս քաղեց ու ափօյի սիրու համար էգսը փառաւոր պատարագ արեց, ճաշակեց ափօյին: Ափօն այդ օրը հացկերոյթ ունէր, գիւղի առաջաւոր մարդկանց հրաւիրել էր: Ներկայ էր այգտեղ և Տէր Մարտիրոսը:

Զգիտեմ ի՞նչ կը լինէր նրա սրտի հալը:

Հետեւեալ տարին՝ այսինքն 1867 թ.

մեռաւ պատուական Դալօ ափօն: Մեռած ժամանակ լողացնողները շորահան անելիս նկատել էին հազուստի վրայ կոշտ բաներ. կարծել էին թէ արծաթ փողեր են արխալուղի մէջից կարած: Դրա համար արխալուղը ծածուկ փախցրել էին: Բայց շորի կարերը քանդելով արծաթ փողի տեղ գտել էին հրացանի լցրած փամփուռներ, որ ափօն պահում էր անակնկալ վտանգների ժամանակ գործ ածելու համար:

93 տարեկան մեռաւ Դալօ ափօն:

ՀՀ Ազգային գրադարան

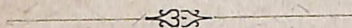
NL0685912

2. Գեղեցիկահարթ լճով

1. Հին հայերէն (1877 թուական)։

ՆԵՐՍԵՍԻԱՆԻ ԴԱՐԱՆԱԿԱՆ ԴԱՐԱՆԱԿԱՆ ԴԱՐԱՆԱԿԱՆ
ԴԱՐԱՆԱԿԱՆ ԴԱՐԱՆԱԿԱՆ ԴԱՐԱՆԱԿԱՆ ԴԱՐԱՆԱԿԱՆ

•Խոսի ՅԵ Դսժնթոգոհմտեոյտը

ጥቅምት 25 ነ 1904.